

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ І ПРОТИДІЯ МАНІПУЛЯТИВНОМУ ВПЛИВУ В КОНТЕКСТІ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ ВІЙНИ¹

CRITICAL THINKING AND COUNTERING MANIPULATIVE INFLUENCE IN THE CONTEXT OF PERSONAL SAFETY IN THE INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF WAR

В статті визначено, що безпека особистості є пріоритетною цінністю та необхідною складовою здоров'я і добробуту населення в інформаційно-психологічному вимірі війни, який супроводжується масованими російськими інформаційно-психологічними операціями проти України, застосуванням різних способів та інструментів маніпулятивного впливу. Надано визначення інформаційно-психологічної безпеки особистості у широкому та вузькому значеннях, інформаційно-психологічної війни, інформаційно-психологічної зброї й інформаційно-психологічних операцій.

Розкрито джерела зовнішніх і внутрішніх інформаційно-психологічних загроз. Виокремлено суб'єктів негативного маніпулятивного впливу в умовах інформаційно-психологічної війни – тих, хто стає безпосереднім суб'єктом комбінованого впливу, суб'єктом власного негативного досвіду, а також інших суб'єктів впливу через опосередковані інформаційні потоки. Визначено особливості, інструменти і механізми критичного мислення і протидії маніпулятивному впливу як чинників безпеки особистості в інформаційно-психологічному вимірі війни. Розглянуто пасивну й активну форми захисту, вибір яких пов'язаний з оцінкою ситуації, можливість їх поєднання за певних обставин. Представлено компоненти критичного мислення: інтенціональний, інструментально-операціональний, конвенціональний.

Вироблення нової парадигми розуміння, опрацювання і критичне сприйняття інформації представлено як нагальну вимогу розвитку сучасного суспільства, що характеризується інтенсифікацією інформаційно-психологічних загроз. Наголошено увагу на тому, що забезпечення безпеки особистості повинно передбачати використання всіх форм засобів протидії, включаючи й інформаційно-психологічні, серед яких – протидія маніпулятивному впливу і критичне мислення.

Ключові слова: інструменти маніпуляції, інформаційно-психологічна безпека особистості, інформаційно-психологічна війна, інформаційно-психологічні загрози, інформаційно-психологічні операції, критичне мислення, протидія маніпулятивному впливу.

The article determines that personal security is a priority value and a necessary component of the health and well-being of the population in the informational and psychological dimension of the war, which is accompanied by massive Russian informational and psychological operations against Ukraine, the use of various methods and tools of manipulative influence. Definitions of informational and psychological security of an individual in broad and narrow meanings, informational and psychological war, informational and psychological weapons and informational and psychological operations are given.

Sources of external and internal informational and psychological threats are revealed. Subjects of negative manipulative influence in the conditions of information and psychological war are singled out – those who become a direct subject of combined influence, a subject of their own negative experience, as well as other subjects of influence through mediated information flows. The features, tools and mechanisms of critical thinking and countering manipulative influence as factors of personal security in the informational and psychological dimension of war are determined. Passive and active forms of protection are considered, the choice of which is related to the assessment of the situation, the possibility of their combination under certain circumstances. The components of critical thinking are presented: intentional, instrumental-operational, conventional.

The development of a new paradigm of understanding, processing and critical perception of information is presented as an urgent requirement for the development of modern society, which is characterized by the intensification of information and psychological threats. Attention was emphasized to the fact that ensuring personal security should involve the use of all forms of countermeasures, including informational and psychological ones, including countering manipulative influence and critical thinking.

Key words: tools of manipulation, personal informational and psychological security, informational and psychological war, informational and psychological threats, informational and psychological operations, critical thinking, countering manipulative influence.

УДК 159.955.1:316.343-054.5]:[351.862.4:342.78](477.52/6)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.34>

Курило В.С.,

докт. пед. наук, професор,
дійсний член Національної академії педагогічних наук України,
перший проректор
Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Караман О.Л.,

докт. пед. наук, професор,
ректор
Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Степаненко В.І.,

докт. пед. наук, доцент,
професор кафедри
соціальної педагогіки
Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На тлі соціальної нестабільності, напруженості, російської агресії, перебування України в стані неоголошеної війни, починаючи з 2014 року,

незаконної анексії і тимчасової окупації частини території нашої держави, запровадження воєнного стану з 24 лютого 2022 року, масового переміщення громадян, перебування та евакуації

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

населення з небезпечних і тимчасово окупованих територій [4], пріоритетною цінністю та необхідною складовою здоров'я і добробуту населення є безпека особистості, зокрема в інформаційно-психологічному вимірі війни, який супроводжується масованими російськими інформаційно-психологічними операціями проти України, спрямованими на появу панічних настроїв у суспільстві, розгойдування психіки, вплив на емоції, підірвання бойового духу українців за допомогою численного потоку дезінформації, застосування пропаганди, маніпулювання та інших методів впливу на свідомість і поведінку особистості і групи [2, с. 32].

На сьогоднішній день жодна держава не здатна в повному обсязі захистити себе та своїх громадян, використовуючи лише військово-технічні засоби. Забезпечення безпеки особистості і суспільства в цілому є комплексним завданням, яке передбачає використання всіх форм засобів протидії, включаючи й інформаційно-психологічні [5], зокрема такого як протидія маніпулятивному впливу, де критичне мислення постає як чинником безпеки особистості [11; 17], так і інструментом протидії маніпулятивному впливу в інформаційно-психологічному вимірі війни [9; 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інформаційно-психологічна безпека особистості постає як нагальна проблема, яка потребує комплексного і системного вирішення. Дослідниками вивчаються загрози інформаційно-психологічній безпеці особистості на різних рівнях, засоби маніпулювання свідомістю, хибні форми сприйняття особистістю реальності [8]. Визначено структурно-функціональні особливості інформаційно-психологічної безпеки як складника інформаційно-психологічної культури особистості, що сприяє зміцненню державної безпеки [2]; окреслено психологічні механізми інформаційного впливу в державі, запропоновано структурно-функціональну модель інформаційно-психологічної безпеки особистості, яка показує динаміку роботи системи, починаючи від джерел інформаційних ризиків і закінчуючи задіянням психічних ресурсів особистості [13]. Інформаційно-психологічна війна розглядається як нова загроза здоров'ю населення України, а дієвими засобами забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості виступають інформування та критичне ставлення до інформації [10]. Виокремлено особистісні чинники, які впливають на критичне мислення, а також чинники, пов'язані з професійною діяльністю [21; 22; 23]. Система маніпуляції розкривається з позиції концепцій мутації й інмутації як змін моделей поведінки, переструктування епістемологічної структури і системи цінностей особистості [20]. Надано уявлення про теорії і практики інформаційно-психологічних операцій, інформаційно-психологічного впливу, сутність і зміст інформаційної боротьби [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз зазначених вище та інших аспектів досліджуваної проблеми свідчить, що на сьогоднішній день інструменти маніпулятивного впливу на особистість і групу вивчені недостатньо, механізми захисту свідомості розроблені досить слабо. Держава, яка контролює та прогнозує ресурси можливого впливу, неспроможна протидіяти зазначеним загрозам у повній мірі [5]. Сьогодні соціально-політичні відносини в Україні формуються під впливом ідеології інформаційного суспільства, процесів геополітичної конкуренції, глобалізації, політичного та інформаційного протидіяння і в умовах російських інформаційно-психологічних операцій набувають особливо небезпечних форм впливу на особистість. Варіативність маніпулятивних технологій накладається на психологічні особливості аудиторії, яка сприймає інформацію, робить маніпулятивний вплив на свідомість непомітним, когнітивне освоєння реальності стає спотвореним, залежним від інтерпретацій і версій, що навіюються [2]. Це підкреслює необхідність вивчення порушеної проблеми, оскільки щоб протидіяти маніпуляціям та отримувати якісну достовірну інформацію, потрібно навчитися її критично аналізувати, зокрема відрізняти факти від суджень й оціночних думок [16].

Мета статті – визначити особливості, механізми й інструменти критичного мислення і протидії маніпулятивному впливу в контексті безпеки особистості в інформаційно-психологічному вимірі війни.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Виклад основного матеріалу. Аналіз джерел літератури дозволив у широкому значенні під інформаційно-психологічною безпекою особистості розуміти стан захищеності психіки та свідомості особистості від дії різноманітних небезпечних інформаційних впливів, які перешкоджають або ускладнюють формування і функціонування адекватної інформаційно-орієнтаційної основи соціальної поведінки, процес соціалізації особистості та в цілому негативно впливають на її життєдіяльність [2; 8].

У вузькому трактуванні інформаційно-психологічна безпека особистості – це захищеність її життєво важливих інтересів в інформаційній сфері, усвідомлення нею негативних інформаційно-психологічних впливів і освоєння механізмів протидії, де під негативним інформаційно-психологічним впливом слід розуміти вплив інформації на психіку та свідомість людини, яка призводить

до неадекватного відображення оточуючої дійсності і, як наслідок, зміни поведінки.

Існує безліч різноманітних загроз інформаційно-психологічній безпеці особистості, які впливають на людину на різних рівнях, різноманітними засобами, маніпулюють її свідомістю та утворюють хибні форми сприйняття нею реальності. *Загрози інформаційно-психологічної безпеки особистості* розглядають як реальні небезпеки інформаційного впливу на соціальний суб'єкт із метою зміни його потреб, інтересів і орієнтації відповідно до намірів суб'єкта інформації [13].

Загальним джерелом зовнішніх загроз інформаційно-психологічної безпеки особистості виступає та частина інформаційного середовища суспільства, яка через різні причини неадекватно відбиває оточуючий світ (омана, ілюзії, спотворена реальність, дії врозрід з інтересами інших людей, завдання їм шкоди). Внутрішні джерела – закладені в самій біосоціальній природі психіки людини, особливостях її формування і функціонування, індивідуально-особистісних характеристиках індивіда.

Також до основних загроз відносять *маніпулятивний вплив* (особливий вид інформаційного впливу, де інформація виступає як засіб примушення особистості до здійснення вчинків, які є невласливими або неприйнятними для неї) і *прихований примус* (махінації, блеф, політичні інтриги, містифікації, провокації, психологічні й таємні операції, пропаганда, психологічна війна, управління супротивником, політичні ігри, дезінформація та ін.) [8].

Інструменти маніпуляції – система психолінгвістичних одиниць, спрямована на корекцію, управління, переорієнтацію споживачів масової інформації в напрямі, потрібному її замовнику або комунікатору, який транслює інформацію [19, с. 22].

Протидія маніпулятивному впливу передбачає усвідомлення людиною факту маніпулювання й активний захист. Проте існує і пасивна форма захисту – захисні психологічні механізми (витіснення, перенесення, раціоналізація, проєкція, іронія, реактивний опір, ідентифікація та ін.), особливістю яких є непомітність дії, неусвідомлення причин і мотивів захисної поведінки, спотворення, фальсифікація або підміна реальності [6]. Пасивний психологічний захист від маніпулювання сприяє зниженню емоційного напруження та зменшенню агресивності позиції маніпулятора, дозволяє виграти час для аналізу ситуації й прийняття оптимальних рішень. Основними способами збереження самовладання є мовчазне розглядання, зайняття позиції спостерігача, витримка паузи [7].

Пасивна або активна форма захисту обирається після виявлення та розпізнання маніпуляції.

За певних обставин ефективним буде їх поєднання. Щоб правильно вибрати форму захисту, слід адекватно оцінити ситуацію [18].

Протидія маніпулятивним впливам передбачає володіння прийомами *критичного мислення* – комплексу усвідомлених дій і навичок, які застосовують для аналізу й оцінювання інформації (ознайомлення з інформацією, сприйняття інформації з різних джерел, аналіз різних поглядів, вироблення власного погляду, добір переконливої аргументації, ухвалення остаточного самостійного рішення) [16].

Критичне мислення у філософсько-політичному аспекті розглядають як здатність особистості долати виключно прагматичне сприйняття світу, вміння різнобічно аналізувати проблему, використовувати різні джерела інформації, виокремлюючи об'єктивний факт від суб'єктивної позиції щодо нього; здатність визначати причини й передумови існуючих проблем, докладати зусилля для їх практичного вирішення.

Компонентами критичного мислення є: *інтенціональний* (спрямовує мисленнєві дії суб'єкта, які визначаються цілями та установками); *інструментально-операціональний* (визначається засобами, способами та особливостями процесу мислення); *конвенціональний* (визначається умовами мисленнєвих дій суб'єкта) [17, с. 65].

Критичне мислення в рамках інформаційно-психологічної безпеки особистості визначають як специфічний вид мисленнєвої діяльності, результатом якого є виявлення негативних інформаційних впливів за допомогою логіки, рефлексії, діалогу, інтерпретації, опори на знання класифікацій інформаційних впливів, що приводить у дію захисні установки особистості.

Вироблення нової парадигми розуміння та опрацювання інформації, а саме критичного її сприйняття, є нагальною вимогою для розвитку сучасного суспільства, що характеризується інтенсифікацією інформаційно-психологічних загроз, протидія яким є однією з умов забезпечення інформаційно-психологічної безпеки [11].

Спроможність контролювати агресію, проаналізувати запропонований набір фактів, відділити гіпотези та інтерпретації від фактів і припущень, толерантність, повага до чужого права висловити свою думку, критичне ставлення до інформації, цілісне розуміння власної системи цінностей і моральних координат забезпечують захист особистості від впливу [10].

Способами запобігання або нейтралізації негативного інформаційного впливу в контексті забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості є:

– «відхід» (збільшення дистанції, переривання контакту, вихід за межі досяжності інформаційного впливу);

– «блокування» – контроль інформаційного впливу, виставлення психологічних бар'єрів, оголошення психіки від зовнішнього негативного інформаційного впливу (критичне сприйняття інформації, емоційне відчуження, збільшення міжособистісного простору під час розмови та ін.);

– «управління» – контроль процесу інформаційного впливу, вплив на його характеристики і джерело (використання зворотного зв'язку, вираження свого ставлення до певних видовищних заходів та ін.);

4) «затаювання» – контроль своєї реакції на зовнішній інформаційний вплив (відтермінування своїх реакцій, поспішних висновків та оцінок, затримка і відмова від дій та вчинків, викликаних інформаційним впливом, маскування, приховування своїх почуттів та емоцій) [2; 10].

Ефективними способами протидії маніпулятивному впливу в контексті інформаційно-психологічної безпеки особистості є:

- формування критичного мислення;
- обговорення негативного впливу інформаційних потоків на психіку людини;
- контроль над інформаційними потоками;
- набуття навичок роботи з інформацією;
- отримання і закріплення матеріалу з інформаційної безпеки;
- застосування підходу, орієнтованого на конкретних людей – громадян країни, захист їх духовного здоров'я, попередження інформаційних загроз, збереження цілісної особистості як стійкої системи, що розвивається;
- організація навчання населення конструктивним способом взаємодії із зовнішнім інформаційним середовищем;
- задіяння власних психологічних ресурсів, які дають можливість забезпечувати свої основні потреби [13].

Інформаційно-психологічна війна виступає і як самостійний засіб агресії, і як спосіб потенціювання руйнівних наслідків від застосування класичних прийомів ведення воєнних дій регулярної армії з приєднанням до них нерегулярних незаконних збройних формувань [10]. Якщо в інформаційній війні об'єктом впливу є комп'ютери, інформаційні системи, то в інформаційно-психологічній війні до інформаційного напряду приєднується психологічний – об'єктом впливу стає індивідуальна і масова свідомість.

Інформаційно-психологічна війна має на меті вплив на розум політичних та військових високопосадовців (еліти), які вирішують доцільність воєнних операцій, окреслюють застосування їх потенціалу та можливості своїх стратегічних структур; протиборство між державами в інформаційному просторі з метою впливу на критично важливі структури, інформаційні системи, процеси та ресурси з метою зруйнування політичної,

економічної та соціальної систем, дестабілізації суспільства й державності протилежної сторони [9, с. 106].

Інформаційно-психологічні операції – різновид інформаційних операцій, проведення яких передбачає використання на практиці складної сукупності узгоджених, скоординованих і взаємопов'язаних форм, методів і прийомів психологічного впливу.

Протидія інформаційно-психологічним операціям для захисту населення від інформаційних впливів і технологій деструктивної зміни свідомості особистості, соціальних груп є досить важливим завданням. Реалізувати це можливо лише комплексно в рамках системи стратегічних комунікацій [5].

Отже, інформаційно-психологічна війна є сукупністю різноманітних форм, методів і засобів впливу на людей з метою зміни у бажаному напрямі їх психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв і громадської свідомості в цілому. Її основним інструментом є інформаційно-психологічна зброя, яка використовується при проведенні інформаційно-психологічних операцій і заходів. Такі заходи мають на меті:

- викривлення одержуваної керівництвом конкурента (протидіючої сторони) інформації та нав'язування йому неправдивої і беззмістовної інформації, що позбавляє його можливості правильно сприймати події і приймати вірні рішення;
- психологічну обробку соціальних груп (населення в цілому);
- ідеологічні диверсії та дезінформацію;
- підтримання сприятливої громадської думки;
- організацію масових демонстрацій під помилковими гаслами;
- пропаганду і поширення неправдивих чуток.

Інформаційно-психологічна зброя може спрямовуватися на придушення, знищення, дезорієнтацію, дезінформацію, дезорганізацію, дезадаптацію об'єкта впливу; порушувати психічне здоров'я, спонукати до спонтанних, немотивованих, агресивних чи антисоціальних дій, спричиняти тимчасові чи незворотні зміни в свідомості особистості або повне її самознищення [3].

Розуміючи руйнівність впливу російських ЗМІ, Законом України «Про внесення змін в деякі закони України відносно захисту інформаційного телерадіопростору України» «забороняється розповсюдження і демонстрування фільмів, що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій, що створюють позитивний образ працівників держави-агресора, працівників радянських органів державної безпеки, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України, а також забороняється

трансляція (демонстрування шляхом показу каналами мовлення) фільмів, вироблених фізичними та юридичними особами держави-агресора» [14].

На сьогоднішній день негативного маніпулятивного впливу в умовах інформаційно-психологічної війни зазнає практично все населення України, яке можна поділити на тих, хто стає безпосереднім суб'єктом:

– комбінованого впливу інформаційно-психологічної війни;

– власного негативного досвіду (учасники бойових дій та члени їх сімей, родичі загиблих бійців, військовополонені, заручники та їх родичі, внутрішньо переміщені особи, населення, яке проживає на небезпечних територіях – територіях бойових дій, медичні працівники, що надають допомогу пораненим, волонтери);

– інших суб'єктів впливу інформаційно-психологічної війни через опосередковані інформаційні потоки [10].

Якість отриманої інформації найчастіше визначає її вибір і дії особистості, які включають її здатність бути не тільки споживачем, а й творцем інформаційних повідомлень, орієнтуватися в інформаційних потоках, користуватися фундаментальними свободою і правом на самовизначення та розвиток, знаходити власне місце відповідно до існуючих у суспільстві умов [1].

Висновки. Отже, безпека особистості є пріоритетною цінністю та необхідною складовою здоров'я і добробуту населення в інформаційно-психологічному вимірі війни, який супроводжується масованими російськими інформаційно-психологічними операціями проти України, застосуванням різних способів й інструментів маніпулятивного впливу. Вироблення нової парадигми розуміння, опрацювання і критичного сприйняття інформації постає нагальною вимогою розвитку сучасного суспільства, що характеризується інтенсифікацією інформаційно-психологічних загроз. Забезпечення безпеки особистості повинно передбачати використання всіх форм засобів протидії, включаючи й інформаційно-психологічні, серед яких протидія маніпулятивному впливу і критичне мислення.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у вивченні досвіду протидії акціям інформаційно-психологічної агресії, які шкодять безпеці особистості і суспільству в цілому, що сприятиме пошуку оптимальних форм і методів критичного сприйняття інформації і протидії маніпулятивному впливу в контексті безпеки особистості в інформаційно-психологічному вимірі війни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Астахова М. Розвиток навичок критичного мислення, інформаційної безпеки та протидії маніпуляції в рамках підвищення кваліфікації вчителів, що викла-

дають курс «Громадянська освіта» / Медіаосвіта і медіаграмотність. 2020. URL: <http://surl.li/immtq> (дата звернення: 16.06.2023).

2. Бойко С. Т. Психологічна безпека особистості в умовах розірваного інформаційного простору. *Психологія: теорія і практика*. 2019. Вип. 1 (3). С. 32–43.

3. Воробйова І. В. Інформаційно-психологічна зброя як самостійний засіб ведення інформаційно-психологічної війни. *Системи озброєння і військова техніка*. 2010. № 1 (21). С. 141–144.

4. Внутрішньо переміщені особи / Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 12.06.2023)

5. Деркаченко Я. Інформаційно-психологічні операції як сучасний інструмент геополітики / GOAL, 2016. URL: <https://goal-int.org/informacijno-psixologichni-operacii-yak-suchasnij-instrument-geopolitiki/> (дата звернення: 10.06.2023).

6. Захаренко К. Протидія маніпулятивним впливам (засоби, технології, можливості). *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 137. С. 181–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_137_48 (дата звернення: 12.06.2023).

7. Захаренко Л. М. Пасивний психологічний захист як спосіб протидії маніпулятивному впливу. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*. 2020. Ч. 2. С. 95–98. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/19359> (дата звернення: 15.06.2023).

8. Катаєв Є. С. Інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах сучасного суспільства. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 2 (39). С. 215–220.

9. Куцупал С. Критичне мислення як засіб спротиву в інформаційній війні. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2022. Т. 3. № 54. С. 104–115.

10. Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна як нова загроза здоров'ю населення України: реальність небезпеки та напрями протидії. *Health-ua.com*. 2016. URL: <http://surl.li/imefl> (дата звернення: 05.06.2023).

11. Мельничук В., Горохова Л. Критичне мислення як складова інформаційної безпеки. *Вісник Львівського університету*. Серія: Філософські науки. 2022. Вип. 29, с. 7–13.

12. Нарис теорії і практики інформаційно-психологічних операцій : навч. посіб. / М. Т. Дзюба, Я. М. Жарков, І. О. Ольховой, М. І. Онищук / за заг. ред. В. В. Балабіна. К. : ВІТІ НТУУ «КПІ», 2006. 471 с

13. Панченко О.А., Кабанцева А. В. Людська психіка в інформаційній небезпеці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 226–233.

14. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України : Закон України від 05.02.2015 № 159-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-19#Text> (дата звернення: 20.06.2023)

15. Рожило М. А., Наход А. В., Самчук А. С. Критичне мислення як інструмент медіаграмотності з протидії фейкам і маніпуляціям. *Science, innovations and education: problems and prospects*. Proceedings of

the 5th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. 2021. Pp. 655–661.

16. Світ інформації та мас-медіа. 4. Критичне сприйняття та протидія маніпуляціям мас-медіа. URL: https://svit-information.blogspot.com/p/blog-page_84.html (дата звернення: 12.06.2023).

17. Симоненко С., Грек О. Дослідження рівня сформованості критичного мислення як компонента інформаційно-психологічної безпеки студентів. 2022. *Наука і освіта*. № 4. С. 64–71.

18. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов; за заг. ред. Є.Д.Скулиша. 2-ге вид. К. : ЗАТ «ВПОЛ», 2011. 248 с.

19. Холод О.М. Зібрання наукових праць : т 10-ти т. Т. 10: Теорія інмутації суспільства. К. : КиМУ, 2011. 352 с.

20. Холод О. М. Інмутація суспільства в системі маніпуляції (теоретична модель). *Світ соціальних комунікацій*. 2011. Т. 1. С. 81–83.

21. Chen, F.-F., Chen, S.-Y., & Pai, H.-C. (2019). Self-reflection and critical thinking: The influence of professional qualifications on registered nurses. *Contemporary Nurse*, 55 (1), 59–70. <https://doi.org/10.1080/10376178.2019.1590154>

22. Tuan, Van Nguyen, Hsueh-Erh, Liu (2021). Factors associated with the critical thinking ability of professional nurses: A cross-sectional study. *Nursing Open*. 8, 1970–1980. DOI: 10.1002/nop2.875

23. Slameto, U. (2017). Critical thinking and its affecting factors. *Jurnal Penelitian Humaniora*. 18 (2), 1–11. DOI:10.23917/humaniora.v18i2.5187